

Muth Ágota Gizella

Irodalmi városképek

Adalbert Stifter: Bécs és a bécsiek, az életből vett képekben

“E lapoknak nem az a célja, hogy statisztikát nyújtson Bécsről, hanem az, hogy komoly és vidám képekben, kaleidoszkópszerű jelenetekben mutassa be a fővárost, [...] aki még sosem járt itt, elképzelheti — aki viszont volt már, vagy még itt él, melengető emléket idézhet fel. [...] Mivel minden nagyváros [...] tartogat valami humorosat a kedves szemlélődő számára [...], de valami borzasztóan komolyat is [...]: ezért e komikumnak és komolyságnak mindenképp szerepelnie kell könyvünkben és az olvasó nem fog csodálkozni azon, ha a legalsó és legfelső rétegek képviselőivel találkozik. [...] Népi ünnepek tárulnak fel előtte, és kinyílnak a gazdagok báltermei, [...] Célunk megvalósul, ha az olvasó kikacagja a bécsieket, de szereti is őket és így szól: 'Ez valóban bámulatos egy város lehet, amelyet meg kell látogatnunk mielőtt életünk véget ér.' [...] Ha a kritikus vegyesnek találja ezeket az írásokat, tartalmukat és értéküket tekintve, ezt válaszoljuk: Az olvasó maga sem más [...]

Bécs, 1841. Augusztus hónap

A szerzők”¹

“Es ist Zweck und Ziel dieser Blätter, nicht etwa eine Statistik Wiens zu bringen, sondern in ernsten und heiteren Bildern, wie in einem Kaleidoskop Szenen dieser Hauptstadt vorüberzuführen, [...] welches dem, der es nie selbst gesehen, eine Vorstellung gibt — dem aber, der hier gewesen oder noch ist, eine ergötzliche Erinnerung. [...] Da jede große Stadt [...] für den feinern Beobachter etwas Humoristisches hat, aber auch [...] etwas furchtbar Ernstes [...]: so wird auch notwendig jene Komik und dieser Ernst in unserem Buche vorkommen müssen, und der Leser wird sich nicht verwundern, wenn ihm Figuren aus den *untersten* Ständen begegnen, und aus den *höchsten*. — [...] Volksfeste werden vor ihm ausgebreitet, und der Ballsaal der Reichen geöffnet, [...] ihr Ziel ist erreicht, wenn der Leser die Wiener auslacht, aber auch liebt und wenn er sagt: 'Das muß doch eine erstaunliche Stadt sein, wir müssen doch auch dieselbe vor unserm Lebensende noch besuchen und besehen [...]' Wenn Kritiker sagt, daß doch Wert und Gehalt dieser Aufsätze so sehr verschieden sei, so antworten wir ihm: Der Leser ist selber nicht anders. [...]

Wien im Monat August 1841

Die Verfasser”¹

Vorrede. In: *Wien und die Wiener, in Bildern aus dem Leben*. Mit Beiträgen von Adalb. Stifter — C.E. Langer — C.F. Langer — Nordmann — A. Ritter von Perger — D.F. Reiberstorffer — Ludw. Scheyrer — Franz Stelzhammer — Sylv. Wagner u.A. Pesth, Gustav Heckenast, 1844. Az idézett szövegrészletet és a többi városkép-idézetet saját fordításomban közlöm, az eredeti szöveget pedig mai német helyesírással. (A szerző)

A Wien und die Wiener, in Bildern aus dem Leben

(*Bécs és a bécsiek, az életből vett képekben*) — amelynek előszavából Stifter bevezető gondolatait idéztük — 1842 és 1844 között külön füzetekben (Lieferungen), képekkel illusztrálva látott napvilágot Pesten, Heckenast Gusztáv kiadásában, majd 1844-ben kötet formájában is megjelent. A gyűjteményes kötet (Sammelband) háromféle kiadásban került az olvasók kezébe: díszkiadásban, 30 rajzzal, ill. metszettel; egy igényes kiadásban, kézzel színezett képekkel; és egy illusztrációk nélküli kötetben. Ilyen címmel és terjedelemben azóta sem jelent meg a könyv, bár Stifter már 1844 nyarán tervezett egy külön kötetet saját városképeiből, de ez csak halála után valósult meg.²

A Bécs-antológia ebben a formában újdonságnak számított és Stifter életében is "kirándulást" jelentett egy általa sem addig, sem azután nem művelt területre; a feuilleton műfaj területére. A gyűjteményes kötetet rövid dolgozatomban nem vizsgálom részletesen. Az irodalmi városábrázolás történeti poétikai vázlata után Stifter városképeit mutatom be, közbeiktatva egy rövid fejezetet az író és kiadójának, Heckenast Gusztávnak barátságáról, amely Stifter életében és írói működésében fontos szerepet játszott.

A 19. századi "nagyváros" és megjelenése az irodalomban

A 19. század elején még nem beszélhetünk mai értelemben vett nagyvárosokról, hiszen az iparosodás és a vele járó társadalmi átalakulás, átrétegződés éppen csak elindult és igazán a század közepére vett nagyobb lendületet. A 18-19. sz. fordulóján az un. birodalmi székváros (Residenzstadt) jellemzői az "udvar" mint központ és a körülötte tevékenykedő hivatalnokok, katonaság. Berlin 1800 táján 172.000 lakosával a legnagyobb német város.³ A század közepéig a régi manufaktúrákat felváltja a gyár, a városközpontok átalakulnak, új negyedek, elővárosok épülnek, emeletes "bérkaszárnnyakkal" és a régi megszokott városkép eltűnik. Vele együtt lazulnak a családi kötelékek és az egyéni arculatot lassan felváltja az arcnélküli tömeg. Így volt ez a Monarchia birodalmi fővárosában, Bécsben is. A sokat emlegetett napoleoni háborúk után nem lehetett megállítani az ipar fejlődését. Eltűnt a kézműves réteg, s a munka nélkül maradt embereket felszívták a gyárak. Sokan érkeztek vidékről is és a 19. század 20-as éveiben Bécs lakossága 300.000 lett, amelynek 40%-át az ide települtek alkották.⁴ A felduzzadt főváros tisztasága, ellátása, irányítása sok gonddal járt. Nehéz volt a vízellátás és a rossz egészségügyi körülmények miatt 1831-32-ben közel kétezer áldozatot követelt a kolerajárvány. Előtte 1830-ban árvíz pusztított, ami a Duna-szigetet (Donauinsel) érintette. Felmerült a Duna

² Vö. EISENMEIER, Eduard: *Adalbert Stifter Bibliographie*. Linz. 1964. 2.
(Schriftenreihe des A.Stifter-Institutes des Landes Oberösterreich. Folge 21)

³ Vö. TRAUTMANN, René: Stifter. In: *Die Stadt in der deutschen Erzählfiktion des 19. Jahrhunderts* (1830-1880). Winterthur, 1957. 30.

⁴ Vö. CSENDES Péter: *Geschichte Wiens*. Wien, 1981. 98.

szabályozásának gondolata is. Mai kifejezéssel élve infrastrukturális gondjai voltak a városnak a 19. század első évtizedeiben. Csak 1840-től vezették be a gázvilágítást az utcákon. Nehézkes volt a közlekedés is, a lóvasút mint az első “tömegközlekedési” eszköz már konkurenciát jelentett a bérkocsiknak. 1837-ben indult meg az első gőzüzemű vasút Floridsdorf és Deutsch-Wagram között, majd Bécs-et is bekapcsolták a vasúti közlekedésbe. 1823-tól a gőzhajózás Bécs-től a Dunán nagy előnyt jelentett az áruszállítás terén.⁵ Ezekre az eseményekre Stifter is kitér bécsi városképeiben.

A polgárok értetlenül álltak az átalakulás előtt, főleg az építkezések váltottak ki nemtetszést, továbbá az új réteg, az ipari munkásság megjelenése és az elszegényedés. A biedermeier mint életforma és életérzés e körülmények összességéből nőtt ki. Lényege a visszahúzódás a családi otthonba, a “kis világba”, hiszen Metternich rendszerében a politizálás veszélyessé vált, a kulturális élet felett is a cenzúra uralkodott. A biedermeier polgár saját társadalmi körében maradt, az értelmiségi (tisztviselő) és iparos körben. A családoknak hagyományai voltak, amelyekhez ragaszkodtak. A családi ház, lakás, otthon vált fő életterükké; díszítették, szépítették, összejöveteleket tartottak, házikoncerteket rendeztek, visszahúzódtak a magánszféra nyugalmaiba. A festészetben Waldmüller, a zenében Schubert az ideál. Az irodalom nagyjai ekkor Grillparzer, Stifter — a harmóniakeresés művészei és Lenau a nyugtalan, szomorú költő. A színházak Raimund és Nestroy darabjait mutatták be és a színjátszás szinte közügyggyé vált. A Burgtheater természetesen a vezető színház, de a Leopoldstadt és Josefstadt színháza is népszerű. Az irodalom, a zene és a színház a korabeli polgárság életeleme. A lakás központja a szalon, amelyből később irodalmi szalonok fejlődtek ki. Ilyen volt pl. a Bécs-szerte híres írónő Karoline Pichleré, ahol a kor “nevei” fordultak meg: Grillparzer, Stifter, a Schlegelek, Hammer-Purgstall etc. Már Karoline édesapja, Franz von Greiner udvari tanácsos háza is nyitva állt a művészek előtt, lánya e hagyományt folytatta, amikor házasságot kötött Andreas Pichler birodalmi tanácsossal.⁶ A vallás és az erkölcs nagy szerepet játszott: “[...] egybeesett az állam és az egyén érdeke: legyen végre rend és béke, épüljenek az otthonok, amelyek a polgárral elfelejtetik a múlt fájó emlékeit [...] elterelik figyelmét a politikáról.”⁷ A restauráció kora Janus-arcú volt: “[...] két orcát mutatott: a sugallt és elvárt derűt, a harmóniát, a felszín alatt pedig a tiltakozást.”⁸ Nemoianu békés és ideges korszaknak nevezi az 1815 és 1848 közötti periódust, amelyet a létbizonytalanság jellemezett, az írói gyakorlatban ez a nagyromantika és a felvilágosodás összefonódásaként jelent meg és egy gyakorlatiasabb

⁵ Vö. Uo.100.

⁶ Vö. *Kleines Österreichisches Literaturlexikon*. Hrsg. von H. GIEBISCH, L. PICHLER und K. VANCSEA. Wien, 1948. 334.

⁷ T. ERDÉLYI Ilona: *A biedermeier kora — nálunk és Európában* = Helikon 1991 (1-2) 11.

⁸ Uo. 12.

megvalósítást eredményezett.⁹ Hasonló című könyvében “megszelídített” romantikaként jelöli a biedermeiert.¹⁰ Szerinte a kor központi gondolata: hogyan lehet megőrizni egy történeti változás reményét, figyelembe véve a kudarcot, legyőztetést és a határokat is.¹¹

E kettősség tükröződik a korabeli városábrázolásokban is, amelyek sokkal inkább “kitalált biedermeier fantáziaképek” mint valós helyzetet megjelenítő írások.¹² Az új közönség, a kispolgári réteg új irodalmi formát kíván. A nagyvárosi irodalom (Großstadtliteratur) közönsége kíváncsi a hírekre, tudnivágyó, de még kevésbé tanult és képzett. Saját környezete érdekli, városának eseményei, lakói és életük. A nagyvárosi irodalom “terjesztői” az újságok, divatlapok, almanachok, műfaja a tárca (feuilleton) — életkép, zsánerkép, és a modernebb skicc (Skizze), azaz rövid vázlat, vagy rajz, pillanatkép, szinte riportszerű ábrázolási forma, amely majd a 20. század elején a montázsregény irányába vezet. “A biedermeier életkép, vagy realista regény elválaszthatatlan a képes zsebkönyvtől, a folytatásos közléstől s az újságírástól.”¹³ A feuilleton városábrázolás már eltávolodik a fantáziaképtől a valóság világába, kevésbé poétikus, inkább humoros, ironikus, vagy szatirikus hangvételű. Trautmann René dolgozatában Jean Paul, Tieck, Mörike, Keller néhány művét említi mint biedermeier fantáziaképeket, ilyen pl. a *Seldvylai emberek* (*Die Leute von Seldvyla*, 1855) c. novellafüzér, mely valóban a biedermeier polgári kultúra értékeit emeli ki, egy képzeletbeli svájci kisváros keretein belül. A nagyvárosi feuilleton példjaként E.T.A. Hoffmann vázlatait *Unokabátyám sarokablaka* (*Des Veters Eckfenster*, 1825) emeli ki, amelyek már Berlin, egy valós nagyváros figuráit vonultatják fel színes zsánerképekben, egy ablakon át — mintegy távolból — nézve. A nagyváros éppúgy megismerésre és bemutatásra ösztönözte az írókat, mint a kisváros, vagy a vidék. A 19. század első felének “nagyvárosai”: Párizs, London, Berlin, Róma, Madrid és Bécs kedvelt témává válnak. Az egyes írók különböző látás- és ábrázolásmódját vonultatja fel munkájában R. Trautmann és egyben utal az írók nagyvárossal szembeni szimpátiájára, avagy éppen ellenszenvére. A városábrázolások terén Párizs a favorit. Eugène Sue: *Mystères de Paris*, 1842 c. művét tárcaregényként (Feuilleton-Roman) jelöli és milióábrázolását emeli ki, ami szerinte csak háttér egy romantikus regényhez. Balzac regényeiben a “szociológiai naturalista” felfogást és a “társadalmi mikrokozmosz” bemutatását méltatja. Valódi nagyvárosi írónak (Großstadtdichter) Dickenst tartja, aki vázlataiban (Sketches, 1836) a “hátsó udvarok lakóit” és a “betörök negyedét”,

⁹ Vö. NEMOIANU, Virgil: *The Taming of Romanticism. European Literature and the Age of Biedermeier*. Cambridge, 1984. 7.

¹⁰ Vö. Uo. 30.

¹¹ Vö. Uo. 40.

¹² Vö. TRAUTMANN, René: *Die Stadt...*9.

¹³ SZEDÉDY-MASZÁK Mihály: *Romantika, biedermeier, realizmus*. In: Nemzeti romantika és európai identitás. Nemzetközi Konferencia a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Budapest. 1999. 11.

mint új elemet ábrázolja, realista és máig érvényes módon. Ezekben a művekben az egyes figurák, rétegek, foglalkozások képviselőiről van szó.¹⁴ A nagyvárosi arcnélküli tömeg Grabbe és Büchner drámáiban lép elénk, ugyancsak a 30-as évekből való művekben, amelyek azonban realista, szinte naturalisztikus jeleneteikkel messze túlmutatnak a biedermeier felfogáson.

A városábrázolás nem volt ismeretlen a 18. században sem, sőt Karl Riha szerint a két "alapmű" ekkor született: Le Peyre: *Die Sitten von Paris moralisch und satirisch beschrieben* (*A párizsi szokások és morál szatirikus ábrázolása*) és J.C. Nemeitz: *Séjour de Paris, Oder Getreue Anleitung, Welchergestalt Reisende von Condition sich zu verhalten haben, wenn sie ihre Zeit und Geld nützlich und wohl zu Paris anwenden wollen, Nebst einer zulänglichen Nachricht von dem Königl. Französischen Hof, Parlement, Universität, Akademien, etc.* (*Párizsi szokások, vagyis pontos útmutatás azokról a körülményekről, amelyekhez alkalmazkodni kell az utazónak, ha idejét és pénzét hasznosan és jól szeretné Párizsra fordítani, Ezen kívül kielégítő tájékoztatás a francia kir. udvarról, parlamentről, egyetemről, akadémiáról etc.*), — mindkét könyv 1750-ből való. Véleménye szerint e két típusból fejlődtek ki a későbbi városképek variánsai, vagyis a morálszatíra és a topográfia. Mindkettő a címében közli célját.¹⁵ A *Die Sitten von Paris* szatirikus erkölcsi kritika a 18. század közepének Párizsáról, az egymás iránti közömbösség kérdése már itt felmerül:

"Akik régóta egy házban laknak, gyakran nem ismerik egymást; Az ember nem bízik senkiben."¹⁶

Bemutatja a különböző társadalmi csoportokat, a város jó és rossz oldalát. A 30-as években elkezdődik a zsánerképek sora, amelyeket ábrázolási módjukról Riha "Wie es ist - Publikationen" összefoglaló néven illet, vagyis a szerzők olyannak mutatják be a várost, *amilyennek látják, amilyen a valóságban*.¹⁷ A *Wie es ist...* már a címben szerepel. Ezek sorát E. Forstmann franciából fordított *Wien wie es ist, Fortsetzung der Sitten- und Charaktergemälde von London und Madrid* (*Bécs, amilyen a valóságban, a londoni és párizsi erkölcs- és jellemtabló folytatása*) c. könyve nyitja meg, 1827-ben. Ezt követi Hans Normann álneven J.A. Groß-Hoffinger: *Österreich wie es ist*, 1833-ban és sorolhatnánk. Béccsel kapcsolatban Willibald Alexis: *Wiener Bilder*, 1833(*Bécsi képek*) és Adolph Glaßbrenner: *Bilder und Träumen aus Wien 2 Bde.*, 1836 (*Képek és álmok Bécsről*) c. írását érdemes említeni, amelyek valószínűleg Stifter Bécs- városképeire is hatással voltak. A topográfiára, s az ebből keletkező útikönyv-

¹⁴ Vö. TRAUTMANN, René: *Die Stadt...*46.

¹⁵ Vö. RIHA, Karl: *Die Beschreibung der großen Stadt. Zur Entstehung des Großstadtmotivs in der deutschen Literatur.* (Ca. 1750-1850). Bad-Homburg, Berlin, Zürich, 1970. 41.

¹⁶ "Diejenigen, die schon lange miteinander in einem Hause gewesen, kennen sich oft nicht; Man vertrauet sich keinem Menschen."

Idézi RIHA, Karl: *Die Beschreibung...*48.

¹⁷ Vö. Uo. 62.

irodalomra e dolgozat keretében nem térek ki, a morálszatírából kifejlődő élet- és zsánerképekkel foglalkozom. A Wie es ist - modorban írt ábrázolásokat már a 30-as évek közepétől kezdi kiszorítani a humoros útlevelek (Reisebriefe) és útirajzok (Reiseskizze) műfaja. Ilyen pl. Adolph von Schaden Münchenről szóló rendkívül részletező című írása.¹⁸ Ezek már skicc-szerű pillanatképek. E könyvek műfajukat és ábrázolási módjukat tekintve több közös vonást is hordoznak: összehasonlítják egymással az egyes nagyvárosokat, antropomorf hasonlatokat alkalmaznak, mint pl. "lüktető közlekedés — Párizs, az ország szíve — A Friedrichstraße, Berlin arca" etc.¹⁹ A városi emberek közömbössége szinte állandó téma. A város bemutatása indulhat panorámaképpel, amit majd az egyes részletek és alakok ábrázolása követ (Stifter is ezt a módszert választotta), de ennek fordítottja is előfordul, amikor az író az egyestől közelít az egész felé és az olvasónak a csoportokat és figurákat kell képzeletében egésszé formálnia (Glaßbrenner: *Schilderungen aus dem Berliner Volksleben, 1841 — A berlini népelet ábrázolása*). Gyakori a metaforikus ábrázolás, pl. az előbbi Berlin-könyvben Glaßbrenner az emberi test részeiből állítja össze a várost, ami nem túl sikeres megoldás. Börne egy fellapozott könyvhöz hasonlítja Párizst (*Schilderungen aus Paris, 1822 und 1823*), Hebbel pedig a könyvtár metaforával vetíti elénk, ahol minden könyv egy-egy ember lehetne (*Pariser Tagebuch*). Heine álarcos színjátékba burkolja Hamburgot (*Memoiren des Herrn von Schnabelewopski*)²⁰ A 30-as és 40-es évek városábrázolásai, élet- és zsánerképei, skiccei folytatásos füzetek formájában is megjelennek, pl. *Berlin und die Berliner* címmel Ludwig Lenz és Ludwig Eichler sorozata 1840/41-ben. Glaßbrenner is indított ilyen címmel füzet sorozatot. Ezek egy-egy tipikus berlini alakot, foglalkozást, a városhoz kapcsolódó eseményt jelenítenek meg. Gutzkow ezt az ábrázolási módot az egymásmellettiesség regényeként (*Roman des Nebeneinander*) értelmezi.²¹ Ezen azt érti, hogy a szerzők különböző jeleneteket, alakokat laza sorrendben vonultatnak fel. Ezek a figurák egymás mellett élnek, mitsem tudnak egymásról, ezért a sorrend egyáltalán nem fontos. Egy koncerthez hasonlítja ezt az ábrázolási módot, hiszen a zenében a különböző hangszerek egymással párhuzamosan és egymást követve is szólhatnak, s ezt írásban a laza sorrend és pergő képek adják vissza. Az egyidejű szemléletet (*Anschauung*) példázza ezzel. E skiccek már szociális portrék, de még messze nem tartalmaznak társadalomkritikát. A morálszatírá a század közepén váltja majd fel a kritikus ábrázolás. Ennek előfutárai Dronke és Sass, — ők Berlin

¹⁸ Adolph von Schaden: *Beschreibung der Haupt- und Residenzstadt München und deren Umgebungen, Neueste humoristisch-satirische Beschreibung ... für Fremde und Einheimische. München, 1833.* (München tartományi fővárosnak és környékének bemutatása. A legújabb humoros-szatirikus leírás idegenek és honiak számára) Idézi RIHA, Karl... 64.

¹⁹ Vö. Uo. 54.

²⁰ Vö. Uo. 68-69.

²¹ Vö. Uo. 74.

városábrázolásában²² már nem pillanatképszerű felvételeket adnak, hanem teljeskörű elemzést a szociális helyzetről, a pénz szerepéről és az elszegényedésről az 1840-es évekből. Ez már közelít a mai értelemben vett nagyvárosi regényhez (Großstadroman), amely 1929-ben Döblin: *Berlin Alexanderplatz* c. montázsregényében valósul majd meg. Stifter városképei egyedi ábrázolásmódot, az irodalmi városkép különleges típusát jelentik.

Stifter és Heckenast. Író és kiadójának barátsága

Adalbert Stifter az Iris Taschenbuch jószemű és irodalmi téren tájékozott szerkesztője Majláth János gróf közvetítésével jutott el a magyar reformkor talán legjobb pesti kiadójához Heckenast Gusztávhoz, akihez ezután élete végéig hű maradt. 1841-ben Majláth felkérte Stifert, hogy küldjön egy novellát az Iris 2. évfolyama számára, amelybe egyébként több jónevű osztrák szerző szerepelt írásaival. Stifter a *Feldblumen (Mezei virágok)* c. novelláját szánta az évkönyvbe, amely a kiadó, Heckenast tetszését is elnyerte. Ezt követően egymás után láttak napvilágot Stifter legjobb elbeszélései az Irisben és az író az almanach állandó munkatársa lett. Barátságuk ekkor kezdődött és egy életen át tartott. Leveleztek és személyesen is találkoztak. Stifter csak egyszer látogatta meg barátját Pesten, pilismaróti birtokára is készült, de nem jutott el. Heckenast viszont felkereste őt Bécsben és linzi házában is. Kiadta a *Studien (Költői vázlatok)* c. elbeszéléskötetet 1844-ben, szokása szerint egy rézmetszetekkel ellátott díszkiadásban és egy egyszerű, illusztráció nélküliben. Ekkor Stifter már ismert volt nálunk az Iris által és a *Studien*nek olyan nagy sikere lett, hogy újból megjelentették 1847-ben, majd 1867-ig még négy kiadást ért meg.²³ Stifter már 1851-ben átadta munkáinak kiadói jogát Heckenastnak, aki örökös kiadója lett. Nagy sikerrel jelentette meg Stifter további műveit is német nyelven a korábban népszerűvé vált *Studien*-formátumban. A *Bunte Steine (Tarka kövek)* háromtagú novellafüzért 1853-ban, majd 1876-ig még három kiadásban, továbbá a *Nachsommer (Nyárutó)* c. nagyregényt 1857-ben és még négy kiadásban. Stifter egyes terjedelmesebb elbeszéléseiből külön is megjelentetett (*Hochwald, Abdias*), majd utolsó regrénytrilógiáját a *Witikot*, 1865-67-ben adta ki. Az író halála után 1869-ben kiadta háromkötetes levelezését és 1870-ben *Vermischte Schriften* címmel megjelentetett még három kötetet, amelyeket Johannes Aprent — Stifter barátja és hagyatékának kezelője, a linzi reáliskola tanára — rendezett sajtó alá. Egy évvel később Stifter teljes életművét adta ki 21 kötetben, az író előzetes tervei szerint. Ezekkel az özvegy, Amália asszony anyagi gondjain is segített. Pozsonyba költözése után 1873 és 1878 között még megjelentetett

²² Friedrich Sass: *Berlin in seiner neuesten Zeit und Entwicklung*. Leipzig, 1846

Ernst Dronke: *Berlin* 2 Bde. Frankfurt a.M., 1846

Idézi RIHA, Karl...77.

²³ Vö. SZEMZŐ Piroska: *Német írók és pesti kiadók a 19. században (1812-1878)*.

Budapest, 1931.94. (Német Philológiai Dolgozatok. XLVII.)

barátja műveiből egy-egy díszkiadást.²⁴

A 19. század első felében sok német nyelvű irodalmi alkotás látott napvilágot Pest-Budán, hiszen a német ajkú polgárság anyanyelvén olvashatta és a magyar fő- és középnemesség még a reformkorban is szívesen fogadta a magyarok mellett, a német és osztrák szerzőket. Író és kiadójának barátsága természetesen nem mindig feszültségektől mentes, noha ez később feledésbe merül: "Kétségtelenül Stifter nem utolsó sorban sikeres és remek kiadójával való együttműködésének köszönheti, hogy [...] csakhamar a német nyelvterület egyik legjobban fizetett írója lett."²⁵ Klaus Amann e barátság buktatóit, árnyoldalait is kutatta. Ezt inkább Stifter költekező életmódjában és viszonylag lassú, sokat javítható munkamódszerében vélte megtalálni. A közös érdeklődés mellett anyagi szempontok is egymáshoz fűzték a két embert, hiszen Stifter írásai "kelendőek" voltak és Heckenast nagylelkűen honorálta író barátját. Amann cikke végén megállapítja, hogy barátságuk alapja hasonló művészetfelfogásuk; az irodalom és az erkölcsi értékek összekapcsolása, s ezen keresztül az írás nevelő erejébe vetett hit lehetett.²⁶ Fried István is hasonló véleményt képvisel: "Stifter levelei a tiszteletről, igaz barátságról tanúskodnak, akárcsak Heckenast levelei. Egymás megbecsülése és azonos világnézet jellemezte a két embert, akik a biedermeier és a realizmus művészi törekvéseit vallották, illetve terjesztették."²⁷

A "Bécs és a bécsiek" antológia ötlete és megvalósulása. Stifter bécsi városképei

A kötet ötlete nem annyira új, hiszen 1830 és 1840 között készültek Bécsről városábrázolások, a korábban taglalt zsáner- illetve életkép műfajban. Közvetlen minták Alexis: *Wiener Bilder*, 1833 (*Bécsi képek*), Glaßbrenner: *Bilder und Träume aus Wien*, 1836 (*Képek és álmok Bécsről*) és Braun von Brauenthal: *Wien und die Wiener, ihr öffentliches und häusliches, geistiges und materielles Leben*, 1840 (*Bécs és a bécsiek, a közéletben és otthon, szellemi életük és anyagi viszonyaik*.) Az újdonság a megvalósítás módja, nemcsak stílusában, hanem formájában is, hiszen ez volt az első német feuilleton-antológia a szó mai értelmében. Rövid prózaművek kortárs íróktól, amelyek tárgyukban azonosak, de ábrázolási módjuk, felfogásuk különböző.²⁸ 1841-ben

²⁴ Vö. Uo. 102-103.

²⁵ SCHOENBORN, Peter. A.: *Adalbert Stifter. Sein Leben und Werk*. Berlin, 1992. 230.

²⁶ Vö. AMANN, Klaus: *Stifter és Heckenast*. = Helikon 1976. (2-3) 231-238.

²⁷ FRIED, István: *Adalbert Stifters Beziehungen zu Ungarn*. = Német Filológiaia Tanulmányok/Arbeiten zur Deutschen Philologie VII. Debrecen, 1973.56.

²⁸ Vö. HACKE, Wilmont: *Stifter als Meister der kleinen Form*. = Festschrift für Moriz Enzinger. Linz. 1961. Vierteljahrschrift des Adalbert Stifter Institutes 10,F. 3/4. 119-120. A továbbiakban: VASILO

született a gondolat egy könyvről, amely Bécs városát mozgalmas valóságában (*in ihrer Lebensfülle*) mutatná be, autentikus képet nyújtana a birodalmi fővárosról és lakóiról. Az erkölcsi célhoz lokálpatrióta szellem társult.²⁹ Heckenast Stiftert bízta meg — aki 1826-tól bécsi lakos volt —, hogy segítsen a közreműködők kiválasztásában. Az ötlet Stifter egyik barátjától, Reiberstorffertől származott, aki írt is néhány bécsi zsánerképet a kötetbe, de a szerkesztő Stelzhammer lett, akitől Stifter 1841-ben már átvette a szerkesztői és adminisztratív munkákat.³⁰ Kiadójához írt levelei szerint Stifter szorgalmasan dolgozott a városképeken és ügyelt a többiek munkájára, korrigálta és rendezte a kéziratokat. A gyűjteményes kötet 54 darabjából tizenkettőt maga írt. A többi nyolc munkatárs neve ma már feledésbe merült, noha W. Haacke “tisztetleméltó, tekintélyes kör”-nek nevezte a társaságot.³¹ E kortárs írókkal, költőkkel Stifter még egyetemi éve alatt kötött ismeretséget. Wagner, Stelzhammer és Perger tájnyelvi költők (*Mundartdichter*) voltak, dialektusban írtak. Nordmann, Scheyrer és Reiberstorffer bécsi újságírók. A dolgozat terjedelmi korlátai miatt a munkatársakat csak egy-két jellemző vonással mutatom be.

Sylvester Wagner és Franz Stelzhammer ifjúkori barátok voltak, s egyben Stifter barátai is. Az antológia legtöbb darabját Wagner írta, élénk színekkel rajzolt népi alakjai a három életképből álló *Wiener Volks-Faschingszenen* (*Bécsi farsangi népi jelenetek*) lapjairól lépnek elénk. Wagner a legszorgalmasabb és legpontosabb munkatárs eredetileg orvosnak készült, de részt vett az 1848-as forradalomban és menekülnie kellett. Előtte egy évvel adta ki tájnyelvű verseit (*Salzburger Gsanga*). Kötetünkben a bécsi “erkölcsábrázolót” (*Sittenschilderer*) képviseli.³²

Stelzhammer zsánerképei is említésre méltók: *Abend vor der Linie* (*Este a város szélén*) vagy *Die Wiener Stadtphysiognomie und der Wiener Volkscharakter* (*Bécs városképe és a bécsi népi karakter*). Ezek a kötet legjobb részei Stifter írásai után, akivel a fenti szerzők természetesen nem vehetik fel a versenyt, noha Stelzhammert életében nagy megbecsülés övezte, a felsőausztriai tartományi előljáróság kitüntette, életjáradékot biztosított számára és 70. születésnapja valóságos népünnep volt a Linzhez közeli Henndorfban, ahol mozgalmas vándorélete után letelepedett. Bécsi éve alatt a Silbernes Kaffeehaus (a korabeli művésztársaság egyik központja) törzstagja, irodalmi felolvasásai sikeresek és az arisztokrácia körében is kedveltek. A korszak legjobb tájnyelvi költőjének tartották.³³

Johannes Nordmann (eredetileg Rumpelmaier) az un. Junges Österreich

²⁹ Vö. Uo. 121.

³⁰ Vö. *Nachwort des Herausgebers* (1909). In: *Aus dem alten Wien*. Frankfurt a. M. Insel, 1986. 272-273. A kötet az 1909-es kiadás alapján készült. (A szerző.)

³¹ Vö. Haacke ...121.

³² Vö. Uo. 122.

³³ WURZBACH, Constant, v.: *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich* (1750-1850). Bd. 38. Wien, 1879. 178-191.

alkotóihoz tartozott, irodalmi hetilapja a *Salon* magas színvonalú, de rövidéletű volt, a 60-as években a *Wanderer* politikai újság, majd a *Neue Freie Presse* szerkesztője. Több műfajban írt (novellával, regénnyel, útirajzzal próbálkozott).³⁴

Daniel Friedrich Reiberstorffer írói működése Raimund fénykorára esett, akit mesterének tekintett és 1841-ben életrajzát is kiadta folytatásokban, az Österreichisches Morgenblattban. 1848-ban nemzeti gárdista volt és egy utcai harcban halt meg.³⁵

Ludwig Scheyrer falusi és külvárosi történeteket (Dorf- und Vorstadtgeschichten) írt. Nem vált jelentős íróvá, nevét egy gyűjteményes kötet összeállítása teszi fontossá (*Die Schriftsteller Österreichs in Poesie und Prosa*, 1856).³⁶

Anton Ritter von Perger a Bécs-köteten kívül csak alsóausztriai tájnyelvű költeményeket írt, amelyek a Wiener Novellenalmanach 1852/1. kötetében jelentek meg.³⁷ Két munkatársról (C.E. és C.F. Langer) eddigi kutatásaim során nem találtam használható adatot az irodalmi lexikonokban, ill. a tárgyhoz kapcsolódó tanulmányokban. W. Haacke szerint C.E. Langer valószínűleg csak ebben a kötetben publikált.³⁸

Adalbert Stifter jól ismerte az osztrák fővárost, 22 évig élt itt, 1826-tól 1848 között. Először mint bécsi diák, majd mint házitanító, festő és író. Egyik életrajzírója és méltatója szerint 1832 és 1845 között 12 alkalommal változtatott lakást.³⁹ Bécsi éveit állandó pénzzavar jellemezte, szegény diák volt, jogot és természettudományokat hallgatott az egyetemen, de egy részvizsgát nem tett le, ezért nem kapott jogi diplomát, így bécsiesen csak *Hofmeister* (Hauslehrer) vagyis házitanító lehetett. Sikertelenül pályázott tanári állásra is. Amalie Mohaupttal kötött házassága (1837) sem változtatott a helyzeten, mert felesége egy Miskolc környékén szolgált, szegény, nyugalmazott katonatiszt lánya volt és Bécsben kalaposnőként dolgozott.⁴⁰ Felesége magyarországi rokonsága és Heckenast barátsága keltette fel érdeklődését a magyar tájak iránt. Nem tudott dönteni két nagy "szerelme" a festés és az írás között, végül döntött a véletlen, amikor *Feldblumen* c. novellájának (1841), majd az *Abdias* c. hosszabb elbeszélésének megjelenése (1843) íróvá avatta. A Heckenasttal létrejött ismeretség és barátság elhozta számára az anyagi biztonságot is. A kis csehországi erdei falu, Oberplan szülötte elismert bécsi íróvá vált, irodalmi szalonok ünnepelt vendége és a korabeli neves írótársaság tagja lett. Eljárogatott az írók és művészek kávéházába, a Neunerbe, ahol Grillparzer és Lenau is megfordul, de igazi világa mégsem ez, a vidéket szerette, a természetet, sohasem

³⁴ Uo. Bd. 20. Wien. 1879. 384-386. Az eredeti névre Haacke is utal tanulmányában...123. (A szerző)

³⁵ Uo. Bd.25. Wien. 1873. 144-145.

³⁶ Haacke ... 123.

³⁷ Uo. 123.

³⁸ Uo. 123.

³⁹ Vö. SCHOENBORN...227.

⁴⁰ Vö. NAUMANN, Ursula: *Adalbert Stifter*. Stuttgart, 1979. 4.

lett "nagyvárosi" ember. A bécsi városképek 1841 és 1844 között készültek, a kötet szerkesztésének idején. Az antológia összeállításával kapcsolatban Stifter azt javasolta Heckenastnak, hogy panorámaképpel induljon egy bevezető után, majd nagyobb jelenetekből szűküljön a kör az egyéni és egyedi felé.

Stifter írásaival foglalkozom részletesebben, amelyek a többi közé ékelődnek a kötetben. Műfaját tekintve e darabok eltérnek a többitől és nem lehet őket a korszak divatos élet- és zsánerképei közé sorolni, noha van bennük ilyen elem is. Nem nevezhetjük morálszatíráknak sem, noha tartalmazzák ezek jellemzőit is. Eltérnek a novellától, mert eseményben szegények, inkább a leírás dominál bennük, a tárcanovellánál viszont többet jelentenek, nem a felszínes csevegés, hanem a mélyebb gondolatok szintjén állnak. A Stifter-kutatók nem mindegyike foglalkozott a bécsi városképekkel, de akik figyelmet fordítottak rájuk, szinte mindegyikük a feuilleton műfaj egyik típusaként jellemezte. Friedrich Sengle keverékformának (Mischform) nevezi, átmenetnek, amely a leíráshoz közelít. Ez Stifter "egyéni" műfaja. Kiemeli még a festészet iránti vonzódását és műveinek kétrétegűségét (Zweischichtigkeit), vagyis a leírás és elbeszélés különválását egymástól.⁴¹ René Trautmann hangulatképekről (Stimmungsbilder) beszél,⁴² Karl Riha a városkép (Städtebild) egyszerű és átfogó műfajmeghatározást alkalmazza.⁴³ Christian Begemann Stifter-monográfiájában (akárcsak maga Stifter is előszavában) a dolgozatok, vagy tanulmányok (Aufsätze) megjelölést használja a bécsi írásokra, amelyeknek egységét szerinte az író képzelete tartja össze (Einheit einer Imagination) és semmi sem köti ezeket az antológia többi eleméhez.⁴⁴ Az egyértelműség kedvéért az irodalmi városkép, röviden *városkép* műfajmegjelölés mellett maradok. Az író elbeszélésmódját illetően Sengle megjegyzi, hogy az elbeszélés időhöz is kapcsolódik (Nacheinander in der Zeit), de ebben Stifter nem "bíz" és nem alkalmazza. Ehhez csatlakozik Riha is, amikor azt állítja, hogy Stifter az egymásmellettség stílusában (Im Stil des Nebeneinanders) beszél el városképeiben egy nap történetét.⁴⁵ Begemann az író metaforikus városábrázolását hangsúlyozza, kiemelve a tenger (Meer) és folyam / ár (Storm) metaforát, ami végigvonul a képeken: "Már a város képe is úgy jelenik meg mint *házak óceánja* vagy mint *hatalmas tabló, amelyen ez a háztenger hullámozik*."⁴⁶

Az eddigiek alapján elmondhatjuk, hogy Stifter városképei a biedermeier irodalomban elfogadott és alkalmazott ún. kevert formát / műfajt (Mischform / Mischgattung) képviselik és Karl Riha találó megállapítása szerint

⁴¹ Vö. SENGLE, Friedrich: *Stifter*. In: Biedermeierzeit. Bd.III. Die Dichter. Stuttgart, 1980. 965-966.

⁴² Vö. TRAUTMANN, René...76.

⁴³ Vö. RIHA, Karl...109.

⁴⁴ Vö. BEGEMANN, Christian: *Die Welt der Zeichen*. Stifters-Lektüren. Stuttgart-Weimar, 1995. 12.

⁴⁵ Vö. SENGLE...966-967. és RIHA...105.

⁴⁶ Vö. BEGEMANN...15.

“a célelvű városábrázolásból átmenetet képeznek a művészi városkép irányába.”⁴⁷

Az író maga is tudta, hogy művei nem illeszkednek szervesen a *Bécs és a bécsiek* c. kötet többi darabja közé, ábrázolásmódjukkal és terjedelmükkel úgymond kilógnak a sorból, művészi értékük is meghaladja a többiét. Talán ezért is szerette volna már 1844-ben, a kötet megjelenése után, saját városképeit külön is kiadni, de ez a vágya életében nem teljesült. Linzbe költözése után is foglalkozott a gondolattal és valószínűleg 1865-ben írt egy előszót a leendő külön könyv számára, *Aus dem alten Wien (A régi Bécsről)* címmel, amely már visszatekintés a *régi időkre*. Ezt a tervét halála után Johannes Aprent részben megvalósította.⁴⁸ Stifter elképzelései szerint azonban csak 1909-ben az Insel kiadásában jelentek meg a bécsi városképek külön kötetben és az új előszóval, *Aus dem alten Wien* címmel. Ezt a kiadást még jónéhány követte, sőt egyes darabok külön is kiadásra kerültek.

Nézzük meg közelebbről a 12 városképet!

A sorrend — mint már említettem — mellékes, hiszen az író fantáziája fogja össze a színes tarkaságban sorjázó képeket. Kereshetünk gondolatokban vagy hangulatokban hasonló írásokat, de mindegyik Stifter impresszióit vetíti elénk; Bécs városa, épületeivel, tereivel, utcáival és alakjaival, kirándulóhelyeivel és jellegzetességeivel az ő emlékein, tapasztalatain átszűrve jelenik meg. Az elbeszélés módja egyes szám első személyű, én-elbeszélés (Ich Erzählung). Aki ismeri a várost, más szemmel nézi majd és összeveti saját emlékeivel, aki még nem járt volna itt, kíváncsisága felébred és látni szeretné. Stifter a maga különös módján ébreszt vágyat Bécs után, aprólékos részletességgel írja le, mutatja be a várost. Rengeteg tájegység-, utca-, térnevet használ, de a pontos topográfiai megközelítés mellett, a maga egyéni stílusában örökíti meg a várost az irodalom számára. Alakjai nem tipikus bécsi figurák, csak ezek vonásait hordozzák, pontosabban egy-két vonást, kinagyítva az erényeket és hibákat, emberi gyöngeségeket, melyeket nevetség tárgyává tesz. Hangvételt többen szatirikusnak vélik (Jürgen Hein, Karl Riha és néhol Ursula Neumann is), sőt Riha “morálszatíráról” beszél.⁴⁹ Hein pedig “szatirikus írásmódról”, amelynek eszköze a komikum, nevetségessé tétel, s ez komoly kritikát takar.⁵⁰ Véleményem szerint a szatíra erős kifejezés Stifter hangnemére a Bécs-városképek esetében. Előadásában több a szeretetteljes ironia és humor, hiszen nem kívülről író, maga is bécsi lakos és a társasági élet szívesen látott tagja.

⁴⁷ RIHA... 116.

⁴⁸ Aprent rendezésében az *Ein Gang durch die Katakomben* megjelent az 1869-ben kiadott *Erzählungen* c. kötetben és a többi városkép (9db), a *Wiener Stadtpost* és a *Wiener Salonszenen* kivételével a *Vermischte Schriften* 2. kötetében 1870-ben. Mindkettő Heckenast kiadásában.

Vö. EISENMEIER...17.

⁴⁹ Vö. RIHA, K....105.

⁵⁰ Vö. HEIN, Jürgen: *Der Erzähler als Satiriker in Stifters Wien und die Wiener.* = VASILO 18/1969. 115.

Való igaz, hogy nem tud mindennel azonosulni, nem igazi “nagyvárosi ember”, kritizálja a korszellemet és ismeri a város árnyoldalait is. A javító szándék vezérli, amikor finom iróniával kifigurázza a bécsi visszasságokat és az emberi hibákat.

Már az indítás is festőre vall. Bécs központjából, a Staphansdom tornyából *szemlélődve* festi le tablókép formában a várost és környékét: *Aussicht und Betrachtungen von der Spitze des St. Staphansturmes (Kilátás és szemlélődés a Szt. István templom tornyából)*. Kora reggel Stifter a napfelkeltét nézi és a környező tájtól lassan közelít az ébredező város felé, amint fokozatosan kirajzolódik a szürkületből. Ezután figyelmünket ráirányítja a reggeli nyüzsgésre. Egy képzeletbeli utazót kalauzol végig a városon. Nem annyira az ember esendőségéről és kicsinységéről szóló alapgondolat kifejtése, sokkal inkább az a művészet érdemel említést, ahogy szavakkal hangokat, színeket, hangulatokat varázsol. Stifter képes egy mondatot másfél oldalon át görgetni anélkül, hogy leírása színtelenné válna. Az ember Isten előtti kicsinységének érzékeltetésére szívesen alkalmaz hasonlatokat a természetből, főleg a rovarvilágból: “*az emberek [...] mint sötét hangyák [...] az a kocsi [...] mint egy fekete dióhéj [...] amelyet két [...] bogárka húz [...]*”⁵¹ A panorámakép és a madártávlatból való nézelődés Stifter bizonyos távolságtartó magatartását fejezi ki a várossal szemben. A korabeli tájképfestők kedvelt perspektívája — a végtelenbe nyúló, szinte keret nélküli kép — az irónál a szavakkal való aprólékos leírást, részletrealizmust (Detailrealismus) jelent.⁵² Stifter itt valóban a szatirikus pózát veszi fel “felülről” nézi a világot. Antropomorf hasonlattal jeleníti meg a fővárost, az európai nagyvárost, amely “*[...] egy nagy monarchia szívdobbanása [...] és ettől a szívdobbanástól függ a többi testrész frissessége, egészsége — [...]*”,⁵³ Stifter a távolból egy távcső segítségével pillant be a belvárosba, kiemel néhány jellegzetes bécsi épületet, a pénzverde vagy a fegyvergyár ürügyén kritikát mond az olyan emberi ostobaságokról, mint a pénz uralma és a háborúskodás. Majd a város lakóihoz közelít és kiemel egy-egy alakot a téren hömpölygő emberáradatból, de ezek sem típusok, bárhol élhetnének. Ahogy a végén maga is megjegyzi: “*Vedd sorba az embereket és képeket, ahogy jönnek. Most egy kis jelentéktelen lény, majd egy komoly, fontos ember, most tréfa, majd komolyság, most egyének, majd csoportok és tömegek — és mindez együtt jelenti végül a város szellemét és fontosságát, mindaz ami bennük rejlik, legyen az nagyság és tekintély, legyen az mulatság és bolondság,*

⁵¹ “...die Menschen [...] wie dunkle Ameisen [...] jene Kutsche [...] wie eine schwarze Nußschale[...] von zwei Käferchen gezogen [...]” *Wien und die Wiener, in Bildern aus dem Leben*, Pesth, G.Heckenast, 1844. IX. A továbbiakban: Wien...

Az első városkép a gyűjteményes kötet bevezetője, ezért római számokkal jelezték. (A szerző.)

⁵² Vö. KOSCHORKE, Albrecht: *Die Geschichte des Horizonts. Genre und Grezüberschreibung in literarischen Landschaftsbildern*. Frankfurt a.M., 1990. 164.

⁵³ “[...] der Herzschlag einer großen Monarchie ist [...] und von diesem Herzschlage die Frische und Gesundheit der anderen Glieder abhängt — [...]” Wien...V.

legyen az jóság és vidámság.”⁵⁴ Ezekből tevődik tehát össze a város, az ellentétek tarkaságából, amely Stifter városképeiben is megjelenik, mert ezek is különbözőek tárgyukban, formájukban és előadásmódjukban.

A föld feletti és a földi városkép után az író lemegy a föld alá, a Szent István templom tornyának magasságából a kriptá mélyére, az élők világából a holtakéba. A vidám tarkaságból a dermesztő egyhangúságba, hogy teret és alkalmat adjon az elmúlásról való elmélkedésnek: *Ein Gang durch die Katakomben*

(*Séta a Katakombákon keresztül*) Ellenpontos megoldást alkalmaz, kedveli a kontrasztokat. Ursula Naumann szerint Stifter ebben a képben a “barokkos mulandóságélményt” idézi meg.⁵⁵ Ez a két kép az ellenpontos ábrázolás révén kapcsolható össze és természetesen összeköti még a közös helyszín, maga a templom. Ilyen képpár megoldással külön már nem találkozunk a későbbiekben, csak egy-egy íráson belül. Stifter nem volt filozófus, csak hívő, de amennyit ez a műfaj elbír, annyi elmélkedést életről-halálról, az emberi lét értelméről és ennek értékéről megenged magának ebben a két bevezető városbemutatóban. Ezután már komoly és derűs képek színes kavalkádja következik.

A tájképfestő Stifter lép elő a *Der Prater (A Práter)* és az *Ausflüge und Landpartien (Kirándulások a szabadba)* c. írásokban. Ez a két kép Stifter tájleíró és portréfestő művészetét is bemutatja. Az elsőben a *főváros óriási kertjét*, a Prátert ünnepnapra forgatagban ábrázolja és az ide özönlő sétálók színes seregét mozgásban ragadja meg. A Práter a Szt. István templom mellett Bécs másik nagy jelképe, a császári családnak éppoly kedvelt kirándulóhelye mint a népnek. Különösen tavasszal látogatják szívesen a bécsiek. Stifter egy május elsejét ábrázol, — vasárnap 4 óra után vagyunk, tiszta az égbolt és a ragyogó idő kicsalja az embereket a zöldbe, a természetbe. A hatalmas terület kellemes találkozóhely is egyben, zenészó mellett sétálgatnak, de vannak távoli, lármamentes zugok is a pihenni vágyóknak. Mi is a Práter valójában? “[...] azonban éppen az óriási fővárosnak van szüksége egy óriási kertre, amelybe kiöntheti lakosságát [...]”⁵⁶ Magunk előtt látjuk Stifter “ecsetje” nyomán a tarka-barka tömeget, a minduntalan elakadó kocsisort és lovasokat, a hölgyeket, akik színpompás ruháikban olyanok, mint “eleven virágzó tavaszi bokréta”⁵⁷ és az egész mozgalmas jelenetet: “[...] tobzódnak a színek, a kellem, a pompa,

⁵⁴ “Nimm die Menschen und Bilder wie sie kommen. Jetzt ein kleines unbedeutendes Wesen, jetzt ein tiefer Mann voll Bedeutung, jetzt Scherz, jetzt Ernst, jetzt ein Einzelbild, jetzt Gruppen und Massen — und alles dies zusammen malet dir dann zuletzt Geist und Bedeutung dieser Stadt in allem, was in ihr liegt, sei es Größe und Würde, sei es Lächerlichkeit und Torheit, sei es Güte und Fröhlichkeit. Wien...XXI.

⁵⁵ Vö. NAUMANN, Ursula...77.

⁵⁶ “[...] aber gerade die riesenhafte Residenz braucht einen riesenhaften Garten, in den sie ihre Bevölkerung ausgießt [...]”

Wien...75.

⁵⁷ “leibhaftige blühende Frühlingsgesträuche” Wien...76.

a tömeg a mozgás [...]”⁵⁸ Az egymásra toluló képekben megjelenített város és ünneplőbe öltözött lakói után a *Kirándulások a szabadba* egészen más jellegű. A nagy vonásokkal megrajzolt tájkép Bécs környékét tárja szemünk elé, a távolabbi kedvelt kiránduló- és pihenőhelyeket, a Bécsi erdő vidékét. Megjegyzése a kirándulókról: “[...] mert egy derűs nép, jó nép is [...]”.⁵⁹ Rímel a Práter- leírásban tett kijelentésére: “Egy vidám nép, egyúttal jó nép is [...]”⁶⁰ A vidámsággal a testi-lelki harmóniára utal. A *Práter* és a *Kirándulások...* életképszerű elemeket is tartalmaznak, amennyiben a városlakók kikapcsolódásába, ünnepi, hétvégi kirándulásába engednek bepillantást.

A szerző egy-egy kedvenc foglalatossága kapcsolja össze a *Die Wiener Stadtpost* (*A Bécs Városi Posta*) és a *Der Tandelmarkt* (*Az ócskapiac*) c. két zsánerképet. Ez pedig a levelezés és a régiségek szeretete, a gyűjtőszenvedély. Mindkét írás bővelkedik humorban és iróniában, illetve öniróniában. Az első vázlat (skicc) — amelyre rövidsége miatt valóban illik ez a műfajmeghatározás — a Stifter idejében újdonságként bevezetett levélszállító kocsit örökíti meg. Az író 1832 után, a kolerajárvány veszélyének elmúltával tér vissza a városba és örömmel fedezi fel a postakocsit, s ennek rendeltetését. Stifter nagy levélíró, halála után 3 kötetes levelezése jelent meg, amelyet szintén Aprent barátja rendezett sajtó alá. A posta áldásos tevékenységének bemutatása után másik gyöngyéje kerül terítékre: “E sorok írója bevallja, hogy nagy tisztelője a régiségeknek [...]”.⁶¹ A Tandelmarkt tulajdonképpen a Trödelmarkt bécsies elnevezése. Az efféle ócskapiac vagy bolhapiac szinte minden nagyvárosban megtalálható. Stifternél a dolgok, tárgyak szeretete feltűnő, szavai nyomán szinte életre kelnek a különböző régiségek. Nemcsak a tárgyakat írja le érzékletesen, hanem az ócskapiacon megforduló embereket is; a kereskedőket és a vásárlókat. A régi holmik egykori viselőikről, gazdáikról beszélnek: “A régiségek iránti szeretetem kiterjed a teljesen haszontalan, középkori dolgokra és minden ócska kacatra, amelyeknek nyelvét már nem értjük többé [...]”⁶² Itt ragadja meg az alkalmat, hogy kritikát mondjon a város új arculatáról, az építkezésekről, amelyek nyomán eltűnnek és elpusztulnak a régi cirádák, kőangyalkák és a kedves kis díszítő figurák. Sajnálja a régi épületeket, mert ezek határozták meg a város hangulatát: “[...] Ha látok még itt-ott egy fekete, sokoromzatú, magasbaszökő házat, már attól félek, hogy másnap arra járva, állványok lesznek majd rajta, s ezeken ezernyi ember, akik lebontják a szomszéd házakkal együtt, hogy egy csillogó fehér, egyenes, négyszögletes, unalmas

⁵⁸ “[...] Farbe an Farbe drängt, Reiz an Reiz, Pracht auf Pracht, Masse an Masse, Bewegung auf Bewegung [...]” Wien...77.

⁵⁹ “[...] weil ein heiteres Volk auch ein gutes ist [...]”, Wien... 429.

⁶⁰ “[...] weil ein lustiges Volk auch ein gutes ist [...]”, Wien...81.

⁶¹ “Der Schreiber dieser Zeilen gesteht, daß er ein großer Verehrer von Altentümer ist [...]” Wien...227.

⁶² “Diese meine Liebe zu Altentümern erstreckt sich aber auch auf ganz unnützes, mittelalterliches Zeugs und auf jeden verschollenen Trödel, dessen Sprache wir gar nicht mehr verstehen [...]” Wien...227.

bérházat építsenek a helyére."⁶³

Az emberi gyöngeségeket, hibákat leginkább talán a *Die Streichmacher* (*Hencegők*) és a *Wiener Salonszenen* (*Bécsi szalonjelenetek*) c. zsánerképek figurázzák ki, amelyek hangvételt szintén nem csekély mértékű önirónia színezi. Mindkettő a címben szereplő kifejezések magyarázatával indul. A "Streichmacher" szó a ma használatos sznob, pervenü árnyaltabb megfelelője, mert valódi jelentése inkább tréfacsináló, csínytevő, hencegő, tehát olyan valaki, aki nem rossz szándékból ugyan, de becsapja a világot, többnek szeretne látszani mint amilyen a valóságban. A pontos meghatározást Stifter sem adja meg, de körülírja a kifejezést és felvonultatja a *szekta* sokféle képviselőjét, nem tagadva: — "[...] *hogy magam is közülük való vagyok [...]*" Így próbálja körülhatárolni a szó jelentését: " *Mi mindent be nem beszél magának az ember — mely kézzelfogható hazugságokat nem hiszi el saját magának ?*"⁶⁴ Majd tobzódó hasonlatokkal, színpompás jelzőkkel, kis anekdoták keretében mutatja be a különböző *hencegőket* — kinagyítva az emberi hiúság, önteltség, rátartiság megannyi nevetséges vonását. A szalonok világát feltáró képet is meghatározással kezdi: "*Aligha találunk mostanában még egy olyan sokjelentésű, elkoptatott és kárhoztatott dolgot, mint a szalon; [...]*"⁶⁵ Összehasonlítja a fővárosi szalonéletet a vidéki szülőházban, a kerti lakban tartott összejövetelekkel, a sokszor mesterkéltséggel viselkedést, a tiszta egyszerűséggel. Az igazsághoz tartozik, hogy Stifter a bécsi szalonok kedvelt vendége volt. Befutott íróként szívesen fordult meg irodalmi szalonokban, pl. a művészetkedvelő Joseph Wertheimer, a Schwarzenberg hercegi család és Henriette Pereira-Arnstein bárónő szalonjában.⁶⁶ Keményen bírálja azonban a felszínes összejöveteleket és azokat, akik úgy vélik, hogy "*a nyakkendő, frakk, kesztyű és selyempárna jelenti a szalon lényegét,*"⁶⁷ Stifter ezekben az ironikus hangvételű, de sokszor szatirizáló zsánerképeiben a kor káros (kóros) jelenségeit állítja pellengérre, főleg a feltörekvő középosztálynak a nemességet majmoló szokásait, tulajdonságait karikőrözi csevegő stílusban, nem titkolt nevelő szándékkal.

Személyes gyermek és ifjúkori élményekből, emlékekből fakad a *Die*

⁶³ "[...] wenn ich noch hie und da ein schwarzes, vielgiebliges, hochgestrecktes Haus sehe, so fürchte ich schon, daß wenn ich morgen vorübergehe, Gerüste dastehen und tausend Menschen daran sind, das Haus und seine Nachbarn abzutragen, um ein glänzendes, weißes, gerades, viereckiges, reizloses Zinsgebäude hinzustellen. Wien...227-228.

⁶⁴ "[...] daß ich selber einer bin [...] Was macht man sich nicht alles weis — welche handgreifliche Lügen glaubt man sich nicht selber?" Wien...188.

⁶⁵ "Es gibt kaum ein Ding in neuester Zeit, das so vieldeutig geworden, das so verbraucht und verpönt worden, als der Salon; [...]" Wien...438.

⁶⁶ ROEDL, Urban: *Adalbert Stifter in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1967. 73-74.

⁶⁷ "[...] und meinen, Krawatten, Fräcke, Handschuhe, Seidenpolster machen das Wesen des Salons; [...]" Wien...439.

Karwoche in Wien (*A nagyhét Bécsben*) és a *Leben und Haushalt dreier Wiener Studenten* (*Három bécsi diák élete és otthona*). Az első írás gyermekéveinek húsvéti előkészületeit idézi, amikor őszinte vallásos áhítattal díszítették a templomot virágvasárnapra és térdeltek húsvét hétfőn a szent sír elé. Az ellenpontos ábrázolás itt egy íráson belül valósul meg, a vidéki ember hite és áhítata a nagyvárosi embert már nem érinti meg. A húsvét misztériuma adja a keretet Stifter önvallomásához és a kétféle felfogás és életstílus (a vidéki őszinte egyszerűség és a nagyvárosi felszínes könnyelműség) szembeállításához. A diákkori emlékek bécsi egyetemista éveit idézik, amikor két barátjával együtt béreltek egy kis szobát. Itt is sok az önéletrajzi elem, emlékfoszlányai kelnek életre Pfeiffer, Schmidt és Quirin alakjában. Pfeiffer az önportré, a másik két név mögött Anton Mugerauer és Franz Xaver Schiffler, két földije és diáktársa rejtőzik.⁶⁸ A gyermekkori húsvét áhítatát itt újra felváltja a humor, amikor bécsi bohém korszakát eleveníti fel. Tréfás és komoly képek váltakoznak, amilyen a diákélet. Stifter itt sem rajzol egyénit, a diák tipikus jellemzőit ragadja ki, az elején is közli: “ *Ezt a hármat emeljük ki, nem mintha valami egészen különlegeset akarnánk mondani róluk [...], sokkal inkább azért, mert pontosan az egész fajtát képviselik és [...] egy Bécsről szóló könyvből nem hiányozhat a bécsi diák [...]* ”⁶⁹ A városba érkezés első lépéseitől, apró színes képekben és humoros jelenetekben kíséri végig a vidéki diákok csetlés-botlását, egyetemi és otthoni életét.

A *Wiener Wetter* (*A bécsi időjárás*) és a *Warenauslagen und Ankündigungen* (*Kirakatok és hirdetések*) c. humoros vázlatok a természet játékának, illetve a vásárlásra csábító hirdetéseknek kitett emberek “bukdácsolását” példázzák a szó szoros és átvitt értelmében. Bécs időjárásának kimerítő taglalása közben vidám jelenetekkel tarkítja a képet. Hogyan tréfálja meg a természet, az eső, a szél és a jég a nagyvárosi embert. Humoros életkép a helyi sajátosságok ábrázolásával. A *Wettersammler* (időjárásgyűjtő) Stifter nézelődik és ábrázol: “*Kétségkívül [...] Bécsnek saját időjárása van [...], léteznek sajátos külvárosi időjárások vagy egészen eredeti tér- és utcaiklimák. Igy pl. az Annagasse valódi jégverem, a Stephansplatz egy szélfűjtató.*”⁷⁰ A *Kirakatok és hirdetések* újra egy emberi gyöngeséget figuráz ki; a vásárlókedvet, az ember irányíthatóságát, befolyásolhatóságát: “ *[...] ámde az nem olyan egyszerű, hogy e kirakatok és hirdetések ne csak azt a célt szolgálják, hogy az vásároljon, aki akar, sokkal inkább és tulajdonképpen azt, hogy az*

⁶⁸ Vö. ROEDL, Urban: *Adalbert Stifter. Geschichte seines Lebens*. 2. neuberab. Aufl. Bern, 1958. 162.

⁶⁹ “Wir heben diese drei besonders heraus, nicht als wollten wir von ihnen etwas ganz Besonderes sagen [...], sondern vielmehr darum, weil sie die ganze Gattung darstellen und [...] in einem Buche über Wien dürfe der wiener Student [...] gar nicht fehlen.” Wien...197.

⁷⁰ “Allerdings [...] hat Wien sein eigenes Wetter [...] eigentümliche Vorstadtwetter existieren oder gar originelle Platz- und Gassenklimare. So z.B. ist die Annagasse ein wahrer Eiskeller und der Stephansplatz ein Windbalg.” Wien...335.

vásároljon, aki nem akar.”⁷¹ Stifter szerint az első üzletember a paradicsombeli kígyó volt. A vásárlókedvet az ember egyik ősi örökletes betegségének tartja. Ebben a kis humoreszkben a nagyváros mint a hiúság fellegvára jelenik meg.

Ezek a városképek tehát a régi Bécset mutatják be, a század első felének birodalmi fővárosát. Ezért is írhatta Stifter tervezett külön kötete előszavában:

“ Amit most Bécsről elmondok, még az úgynevezett újjáalakítás előtti Bécsből származik, tehát [...] a régi Bécsből [...]. Akik a régi Bécsben boldogok voltak, úgy néznek majd e lapokon sorjázó ártatlan dolgokra, mint egy régi kedves kifakult fátylára [...]”⁷²

Zusammenfassung

Die Feuilleton-Antologie (Wien und die Wiener, in Bildern aus dem Leben) erschien 1844 beim Verlag von Heckenast in Pest. Den Sammelband redigierte Adalbert Stifter, der selbst 12 Städtebilder von den 54 Beiträgen geschrieben hatte. Stifters Ziel war: “[...] nicht etwa eine Statistik Wiens zu bringen, sondern in ernsten und heiteren Bildern wie in einem Kaleidoskop Szenen dieser Hauptstadt vorüberzuführen” (Vorrede). Das Buch ist wirklich so bunt und abwechslungsreich, wie ein Kaleidoskop. Die Lebens- und Genrebilder von S. Wagner und F. Stelzhammer stellen die Wiener Typen dar, aber sie erreichen Stifters Niveau nicht. (Die Namen der anderen Mitarbeiter sind heute nicht mehr bekannt.) Stifters Wiener Bilder sind die besten Städtebilder der österreichischen Biedermeierzeit. Er “malt” und plaudert, schildert und meditiert. Er stellt uns sein Wien in ironischem Ton mit viel Humor. Er macht uns die Wahrzeichen der Residenzstadt (Der Stephansdom, Der Prater) und die Umgebung bekannt, führt menschliche Tugenden und Untugenden vorbei (Die Karwoche, Die Streichmacher), läßt die Altentümer sprechen (Der Tandelmarkt), stellt uns sich als “Wettersammler” vor (Wiener Wetter), erinnert sich an seine Studienzeit (Leben und Haushalt dreier Wiener Studenten), etc. Stifter lebte zwischen 1826 und 1848 in der Hauptstadt und er kennt die guten und bösen Seiten Wiens. In dieser Arbeit möchte ich seine Wien-Darstellungen ein bißchen näher bringen und zugleich über diese Kunstform “Städtebild” einen literaturhistorischen und poetischen Überblick geben.

---

⁷¹ “ [...] jedoch nicht so einfach scheint es, daß diese Auslagen und Ankündigungen nicht nur den Zweck haben, daß der kaufe, der will, sondern vielmehr und eigentlich den, daß der kaufe, der nicht will.” Wien...261.

⁷² “Was ich hier von Wien sage, stammt aus Wien vor der sogenannten Neugestaltung, also [...] aus dem alten Wien [...]. Die im alten Wien fröhlich waren, werden die harmlose Dinge, welche in diesen Blätter folgen, ansehen, wie die ausgebleichten Schleife einer Geliebten [...]”

Aus dem alten Wien. Frankfurt a.M., 1986.9-10.